

Sygn. akt II CSK 677/18

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 12 marca 2020 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Władysław Pawlak (przewodniczący)

SSN Marta Romańska

SSN Karol Weitz (sprawozdawca)

w sprawie z powództwa Parafii Rzymskokatolickiej p.w. (...) w K.
przeciwko Skarbowi Państwa - Wojewodzie (...)
o zapłatę,
po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej
w dniu 12 marca 2020 r.,
skargi kasacyjnej pozwanego Skarbu Państwa
od wyroku Sądu Apelacyjnego w (...)
z dnia 23 maja 2018 r., sygn. akt I ACa (...), I ACz (...),

- 1. oddala skargę kasacyjną,**
- 2. zasądza od pozwanego na rzecz powódki kwotę 5400 zł
(pięć tysięcy czterysta złotych) tytułem zwrotu kosztów
postępowania kasacyjnego.**

UZASADNIENIE

Pozwem z dnia 19 lipca 2011 r. powódka, Parafia Rzymskokatolicka p.w. (...) w K. domagała się: 1) przyznania od Agencji Nieruchomości Rolnych – Oddział Terenowy w P. na jej rzecz odpowiednich nieruchomości zamiennych za nieruchomości przejęte przez Skarb Państwa, zapisane w księgach wieczystych K. wykaz 178 i 179 Sądu Rejonowego w O. oraz zobowiązania pozwanej Agencji do wskazania odpowiednich nieruchomości zamiennych, ewentualnie 2) przyznania od Skarbu Państwa – Dyrektora Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w P. lub Starosty O. na jej rzecz odpowiednich nieruchomości zamiennych za nieruchomości opisane w pkt 1) oraz zobowiązania pozwanego Skarbu Państwa – Dyrektora Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w P. i Starosty O. do wskazania odpowiednich nieruchomości zamiennych, ewentualnie 3) przywrócenia jej własności nieruchomości wskazanych w pkt 1), ewentualnie 4) przyznania jej odszkodowania w kwocie 500 000 zł za przejęte nieruchomości wskazane w pkt 1) z ustawowymi odsetkami od dnia wniesienia pozwu do dnia zapłaty.

Wyrokiem częściowym z dnia 13 listopada 2015 r. Sąd Okręgowy w P. oddalił powództwo powódki w części dotyczącej nieruchomości zapisanej w księdze wieczystej K. objętej wykazem 179. Wyrok ten uprawomocnił się.

W piśmie z dnia 9 marca 2017 r. powódka wniosła o dokonanie regulacji w stosunku do nieruchomości oznaczonych jako działki 104/1, 104/2, 107/2, 158 i 121 z arkusza mapy 2, obręb K., w sposób wskazany w art. 63 ust. 1 pkt 3) ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (wcześniej jedn. tekst: Dz. U. z 2013 r., poz. 1169 ze zm., obecnie: jedn. tekst: Dz. U. z 2019 r., poz. 1347, dalej jako: „u.s.p.k.k.” lub „ustawa z 1989 r.”) i zasądzenie od pozwanego Skarbu Państwa – Wojewody (...) na rzecz powódki kwoty 385 258 zł tytułem odszkodowania z odsetkami ustawowymi za opóźnienie od daty wydania wyroku przez sąd pierwszej instancji do dnia zapłaty.

Wyrokiem końcowym z dnia 27 czerwca 2017 r. Sąd Okręgowy w P. zasądził na rzecz powódki od Skarbu Państwa – Wojewody (...) kwotę 385 258 zł z ustawowymi odsetkami za opóźnienie od dnia 28 czerwca 2017 r. do dnia zapłaty (pkt 1), oddalił powództwo w pozostałym zakresie (pkt 2) oraz rozstrzygnął o kosztach procesu (pkt 3 i 4).

Sąd ustalił, że powódka została erygowana w XII wieku i należy obecnie do Diecezji Kaliskiej. Aktualnie jako parafia ma osobowość prawną w myśl art. 7 ust. 1 pkt 5) u.s.p.k.k.

Nieruchomość K., wykaz 178, o powierzchni 10.22,60 ha obejmowała parcele z mapy 1 o numerach 241, 242, 243, 244, 862/304, 863/304, matrykuła 62. Użytkowano ją jako rolę, pastwisko, podwórze, plan 9^b przy drodze Kaliszkowickiej, plan 9^a za kościołem, 9 przy kościele. Jako właściciela nieruchomości w księdze wieczystej wpisano O. w K. (O.) – na podstawie potwierdzenia 44-letniego posiadania na własność przed dniem 1 stycznia 1900 r. na wniosek z dnia 14 maja 1906 r. Wpisu dokonano w dniu 11 czerwca 1906 r.

Protokołem przejęcia z dnia 18 grudnia 1950 r. nieruchomość została w całości przejęta na własność Skarbu Państwa na podstawie art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 20 marca 1950 r., o przejęciu przez Państwo na własność dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. nr 9, poz. 87 ze zm., dalej jako: „u.p.w.” lub „ustawa z 1950 r.”). Na podstawie umowy dzierżawy z dnia 15 marca 1952 r. nieruchomość została wydierżawiona organistwie L. K., który na tym gospodarstwie przebywał 30 lat bez przerwy, a wcześniej jego ojciec użytkował je przez 35 lat. Z tego tytułu L. K. płacił należności dzierżawne na Państwowy Fundusz Ziemi w latach 1952-1957. Na podstawie dekretu z dnia 18 kwietnia 1955 r. o uwłaszczeniu i uregulowaniu innych spraw związanych z reformą rolną i osadnictwem rolnym (Dz. U. Nr 18, poz. 107 ze zm.) decyzją z dnia 5 lutego 1964 r. o nadaniu nieruchomości na własność i o ustaleniu ceny nabycia L. K. i jego żona S. otrzymali nieruchomość o powierzchni 10,18 ha.

Protokołem z dnia 21 sierpnia 1957 r. wyłączono organistówkę z administracji Państwowego Funduszu Ziemi i przekazano we władanie Parafii

Rzymskokatolickiej w K., co nie było równoznaczne ze zwrotem nieruchomości. W dniu 6 września 1961 r. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w O. w zaświadczeniu stwierdziło przejście nieruchomości na własność Skarbu Państwa na podstawie art. 1 ust. 1 u.p.w. Na podstawie tego zaświadczenia Skarb Państwa został wpisany do księgi wieczystej jako właściciel nieruchomości. Decyzją z dnia 5 grudnia 1963 r. Minister Rolnictwa, po rozpatrzeniu odwołania proboszcza powodowej parafii od decyzji Wydziału Rolnictwa i Leśnictwa Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w P. z dnia 30 grudnia 1961 r. o uznaniu za nieważny protokołu z dnia 21 sierpnia 1957 r. o przekazaniu organistówki parafii oraz o odmowie uchylecia zaświadczenia z dnia 6 września 1961 r., utrzymał w mocy zaskarżoną decyzję. W uzasadnieniu decyzji z dnia 5 grudnia 1963 r. Minister Rolnictwa wskazał, że mimo uznania za nieważny protokołu z dnia 21 sierpnia 1957 r. decyzją z dnia 30 grudnia 1961 r. nieruchomość zapisana na rzecz organistówki w księdze wieczystej K. wykaz 178 o powierzchni 10,2260 ha stanowiła własność instytucji kościelnej, tj. związku wyznaniowego w rozumieniu art. 1 ust. 1 i art. 4 u.p.w. i przeszła z mocy prawa na własność Państwa. Nieruchomość ta nie stanowiła części gospodarstwa rolnego proboszcza, a służyła jedynie na utrzymanie organisty. Uznanie tej nieruchomości za nadwyżkę było wobec tego niesłuszne, więc protokół z dnia 21 sierpnia 1957 r. przekazujący organistówkę we władanie parafii, jako sprzeczny z przepisami ustawy, został unieważniony.

Księgę wieczystą K. wykaz 178 zamknięto z powodu przeniesienia wykazu do księgi wieczystej nr (...) w dniu 28 września 1961 r.

Aktem własności ziemi z dnia 20 marca 1974 r. Naczelnik Powiatu w O. stwierdził, że Z. i W. K. stali się z mocy samego prawa właścicielami nieruchomości zapisanej w księdze wieczystej nr (...) obejmującej działki nr 104, nr 121 i nr 150 o powierzchni 10,18 ha wraz z zabudowaniami. Umową darowizny z dnia 15 grudnia 1997 r. Z. i W. K. przenieśli na rzecz M. K. własność wspomnianej nieruchomości. Obdarowana została wpisana w dniu 11 lutego 1998 r. do księgi wieczystej nr (...) jako właścicielka tej nieruchomości.

Wnioskiem z dnia 10 stycznia 1991 r. powódka wystąpiła do Komisji Majątkowej o wszczęcie postępowania regulacyjnego na podstawie art. 61 ust. 1

pkt 2) u.s.p.k.k., wnosząc o przywrócenie własności kilku nieruchomości, w tym gruntów ornych o powierzchni 10.18,00 ha z księgi wieczystej K. wykaz 178. We wniosku wskazano, że nieruchomość ta była przeznaczona na cele kultu religijnego, tj. na mieszkanie i utrzymanie organisty, wobec czego nie podlegała przejęciu na podstawie ustawy o przejęciu przez Państwo na własność dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego.

Pismem z dnia 28 lutego 2011 r. Komisja Majątkowa zawiadomiła, że w sprawie z wniosku powódki nie rozpatrzyła wniosku.

W wyniku przekształceń własnościowych i geodezyjnych oraz zmiany numeracji parcel na działki grunty z dawnej księgi wieczystej K., wykaz 178, przeniesione do księgi wieczystej nr (...), stanowiące wcześniej parcele o numerach 241, 242, 243, 244, 862/304, 863/304, o łącznej powierzchni 10,2260 ha, składające się na dawną Organistówkę, stały się działkami o numerach 104/1, 104/2, 107/2, 121, 158, które są własnością różnych podmiotów, tj. Powiatu O., Skarbu Państwa lub M. K.

Wartość działek objętych wnioskiem powódki, według stanu zagospodarowania na dzień 18 grudnia 1950 r., tj. dzień utraty praw przez powódkę, ustalona została na kwotę 385 258 zł. Brak przy tym możliwości wskazania nieruchomości podobnych do tych działek w rozumieniu art. 4 pkt 16) ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (wcześniej jedn. tekst: Dz. U. z 2018 r., poz. 121 ze zm., obecnie jedn. tekst: Dz. U. z 2020 r., poz. 65).

Sąd Okręgowy stwierdził, że roszczenie powódki dotyczące nieruchomości z dawnego wykazu 178 jest usprawiedliwione co do zasady.

Ocenił, że powódka wykazała swoje następstwo prawne po O., która była ujawniona jako właściciel nieruchomości w dawnej księdze wieczystej, wykaz 178. Wskazał, że na tle art. 60 ust. 2 u.s.p.k., posługującym się pojęciem „organistówka”, należy przyjąć istnienie połączenia funkcjonalnego organistówki z obiektem sakralnym bez odniesień wprost do podmiotu własności tzw. budynków towarzyszących. Jednak w zestawieniu z art. 60 ust. 1 pkt 4) u.s.p.k. jest jasne, że chodzi o nieruchomości kościelnych osób prawnych, które stały się z mocy

prawa ich własnością w sytuacji, w której pozostawały w dniu wejścia w życie ustawy we władaniu tych osób. Kościelną osobą prawną w rozumieniu ustawy z 1989 r. jest z kolei parafia jako podstawowa organizacyjna jednostka terytorialna Kościoła (art. 7 ust. 1 pkt 5) u.s.p.k.). Z art. 60 ust. 1 i 2 u.s.p.k. wynika wobec tego, że organistówka jest częścią majątku parafii. W ten sposób była ona również traktowana przez powódkę, skoro ta we wniosku o wszczęcie postępowania regulacyjnego co do nieruchomości z wykazu 178 wskazała, że była ona przeznaczona na cele kultu religijnego, tj. mieszkanie i utrzymanie organisty.

Analizując kwestię podmiotu własności organistówki w ujęciu historycznym Sąd podniósł, że w systemie prawa niemieckiego przyjęto zasadę prawa pozytywnego, że państwo określa, kto ma osobowość prawną. W księgach wieczystych dotyczących własności nieruchomości widniały wpisy właściciela o brzmieniu: „Katolicka Gmina Kościelna”, „Katolicki Kościół Filialny”, „Probostwo Katolickie” lub „Parafia Katolicka”. Katolicka Gmina Kościelna była tworem prawnym wprowadzonym w pruskiej ustawie z dnia 20 czerwca 1875 r. o prawach zarządu majątkiem w katolickich gminach kościelnych (GS Nr 20, poz. 8302). Przedmiotem regulacji tej ustawy było powierzenie własnym gminom zarządu majątkiem kościelnym położonym w parafiach, kaplicach, filiach parafialnych oraz misjach. Proboszcz parafii był zarządcą majątku parafialnego, a także filii parafii lub jednostki misyjnej niewydzielonej z parafii. Prawodawca pruski posłużył się pojęciem „kościół” jako synonimem parafii lub jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej. Kodeks prawa kanonicznego z dnia 27 maja 1917 r. (AAS Nr 9, pras II) wyróżniał kategorię „osób moralnych” dla oznaczenia jednostek organizacyjnych Kościoła Katolickiego. Pojęcie to jest odpowiednikiem pojęcia „osoba prawna” w prawie świeckim. Proboszcz parafii był jej reprezentantem w ujęciu prawa cywilnego i kanonicznego. Majątek „filii parafii”, „wikariatki”, „organistówki”, „dzieł misyjnych”, „beneficjum proboszczowskiego” stanowił część dóbr osoby prawnej, część majątku parafii. Uprawnienia do zarządu majątkiem parafii oraz beneficjum proboszczowskiego miał proboszcz parafii. Wyjątkiem mogła być jednostka kościelna, która podlegała bezpośrednio biskupowi diecezjalnemu w ramach majątku diecezji, a nie parafii lub zakonu.

Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską podpisany w Rzymie w dniu 10 lutego 1925 r. (Dz. U. z Nr 71, poz. 501, dalej jako: „Konkordat z 1925 r.”) uznawał samodzielność Kościoła Katolickiego w wykonywaniu jego funkcji i autonomię organizacyjną. Wyraźnie określał osoby prawne położone na terytorium Polski oraz ich organy takie jak: prowincje, arcybiskupstwa, diecezje. Parafie i ich reprezentanci zostali unormowani w sposób generalny i abstrakcyjny. Oznacza to, że tylko władza kościelna określała te osoby i dzierżyła prawa właściciela majątku według swoich szczegółowych zaleceń. Na gruncie Konkordatu z 1925 r. parafie (według dawnych określeń „kościół parafialny”) były uznane za osoby prawne w Polsce i miały zdolność majątkową. Podległe organizacje, zakłady i jednostki wyróżniane w danej parafii, z racji braku własnej oddzielnej osobowości prawnej, były częścią parafii, a jej proboszcz był też ich reprezentantem. Takie jednostki jak „wikariatka” i „organistówka”, mimo odrębności organizacyjnej i wydzielenia majątku, nie były samodzielne w ujęciu cywilnoprawnym. Konkordat z 1925 r. szanował istniejące beneficja. Nie wzruszył ich sytuacji własnościowej i administracyjnej. Pozostały one w posiadaniu i zarządzie proboszczów.

Na tej podstawie Sąd stwierdził, że organistówka w K., pomimo jej wpisu w księdze wieczystej K., wykaz 178, jako właściciela nieruchomości, nie była samodzielna w znaczeniu cywilnoprawnym i nie stanowiła osoby prawnej odrębnej od parafii w K. Była natomiast częścią majątku parafii i tym samym częścią dóbr osoby prawnej, tj. Probostwa Katolickiego w K., Kościoła Parafialnego Rzymskokatolickiego p.w. (...) w K., gdyż tych nazw wówczas używano w stosunku do powódki. W rezultacie Sąd uznał, że powódka wykazała swoje następstwo w stosunku do Organistówki w K.

Rozpatrując zarzut, że nieruchomość z wykazu 178 nie stanowiła gospodarstwa rolnego proboszcza (art. 1 ust. 2 u.p.w.), wobec czego nie podlegała wyłączeniu z przejęcia na rzecz Państwa, Sąd – powołując się na judykaturę Sądu Najwyższego – przyjął, że postępowanie regulacyjne przewidziane w ustawie z 1989 r. zmierza do odzyskania przez kościelne osoby prawne nieruchomości, które objęte działaniem ustawy z 1950 r., zostały przejęte z naruszeniem ich interesów, nie ma natomiast na celu reaktywowanie gospodarstwa rolnego proboszcza. Nie jest to więc postępowanie, które toczyłoby się na podstawie

przepisów ustawy z 1950 r., lecz postępowanie, które ma zadośćuczynić krzywdom Kościoła Katolickiego, doznany przez przezeń w przeszłości. Roszczenia ujęte w art. 63 u.s.p.k. sięgają dalej niż tylko „przywrócenie własności”. W efekcie w postępowaniu regulacyjnym sąd ustala, czy nieruchomość została przejęta w trybie ustawy z 1950 r. oraz czy doszło do wydzielenia gospodarstwa rolnego proboszcza. Stwierdzenie, że do wydzielenia gospodarstwa rolnego proboszcza nie doszło, uzasadnia uwzględnienie żądania w zakresie powierzchni przewidzianej w ustawie z 1950 r., przy czym chodzi o rolny charakter nieruchomości, na co wskazuje art. 61 ust. 1 pkt 2) zdanie drugie i trzecie ustawy z 1989 r.

Sąd rozważając następnie, który ze sposobów regulacji przewidzianych w art. 63 ust. 1 pkt 1)-3) u.s.p.k., może mieć zastosowanie w sprawie, stwierdził, że – w okolicznościach sprawy – nie wchodzi w rachubę ani przywrócenie powódce własności nieruchomości z wykazu 178, ani przyznanie jej nieruchomości zamiennej. Przyjął, że w związku z tym zasadne jest przyznanie powódce odszkodowania. Ustalił wysokość odszkodowania na kwotę 385 258 zł i zasądził ją z odsetkami za opóźnienie od dnia 28 czerwca 2017 r., a w pozostałym zakresie oddalił powództwo.

Apelację od wyroku z dnia 27 czerwca 2017 r. wniósł pozwany Skarb Państwa – Wojewoda (...). Wyrokiem z dnia 23 maja 2018 r. Sąd Apelacyjny w (...) zmienił wyrok z dnia 27 czerwca 2017 r. w ten sposób, że oddalił roszczenie o odsetki ustawowe za okres od dnia 28 czerwca 2017 r. do dnia 23 maja 2018 r. (pkt I), a w pozostałym zakresie apelację oddalił (pkt II).

Sąd Apelacyjny wyjaśnił, że uwzględnienie apelacji w zakresie odsetek wynika z tego, że odszkodowanie przyznawane na podstawie art. 63 ust. 1 pkt 3) u.s.p.k.k. należy się za okres od dnia następującego po dniu uprawomocnienia się wyroku, w którym odszkodowanie to jest przyznawane. Wyrok taki jest bowiem wyrokiem, który ma charakter konstytutywny, wobec czego przyznane w nim odszkodowanie należy się od chwili jego uprawomocnienia. Z tego powodu dopiero od następnego dnia mogą być liczone odsetki za opóźnienie w zapłacie odszkodowania.

Oddalając apelację w pozostałym zakresie Sąd Apelacyjny powołał się na to, że w latach 1944-1989 r. parafie zachowały podmiotowość prawną, co dotyczy również powódki. Podmiotowości takiej nie miały natomiast takie twory jak „kościół parafialny” lub „beneficjum”, które były elementami majątkowymi struktury kościelnej, którymi zarządzały kościelne osoby prawne. Składniki określone w ramach prawa kościelnego jako należące do „kościoła parafialnego” lub „beneficjum proboszczowskiego” z punktu widzenia prawa cywilnego stanowiły przed wejściem w życie ustawy z 1989 r. własność poszczególnych parafii.

Sąd Apelacyjny przyjął także, że Sąd Okręgowy – ustalając znaczenie pojęcia „organistówka” – trafnie odwołał się do art. 60 ust. 2 u.s.p.k. i przyjął, że istnieje ścisły związek funkcjonalny pomiędzy przeznaczeniem danego majątku a parafią będącą kościelną osobą prawną, której zadania polegają w szczególności na zapewnieniu wiernym odpowiedniej oprawy muzycznej liturgii, co wiąże się z zatrudnieniem oraz utrzymaniem organisty parafialnego.

W ocenie Sądu Apelacyjnego nie ma podstaw do zawężającej wykładni art. 61 ust. 1 pkt 2) u.s.p.k., zakładającej, że postępowaniu regulacyjnemu podlegają tylko te nieruchomości rolne, które w chwili przejęcia przez Państwo stanowiły gospodarstwa rolne proboszczów w rozumieniu ustawy z 1950 r. Zagadnienie, czy dana część gruntów przejmowanych na podstawie ustawy z 1950 r. stanowiła gospodarstwo rolne proboszcza, rozstrzygane było w sposób wiążący w postępowaniu administracyjnym (art. 4 ust. 5 u.p.w.). W praktyce ówczesne władze nie stosowały tego uregulowania i pozbawiały Kościół Katolicki nawet tych uprawnień, które przewidywała dla niego ustawa z 1950 r. Nie można przyjąć, aby intencją ustawodawcy było zmuszanie kościelnych osób prawnych do wszczynania, przed zgłoszeniem roszczeń zgodnie z ustawą z 1989 r., postępowań administracyjnych w celu uzyskania decyzji o statusie poszczególnych części przejętych nieruchomości. Wiązałoby się to z oczywistymi trudnościami natury faktycznej i dowodowej. Przeciwno takiemu podejściu przemawia także to, że ustawodawca przewidział stosunkowo krótki termin do wystąpienia z roszczeniami regulacyjnymi (art. 62 ust. 3 ustawy z 1989 r.). W orzecznictwie Sądu Najwyższego przekonująco wyjaśniono, że postępowanie regulacyjne nie toczy się na podstawie przepisów ustawy z 1950 r., na co wskazał Sąd Okręgowy.

Sąd Apelacyjny podkreślił, że w stosunku do powódki nie zostało wydane żadne rozstrzygnięcie administracyjne określające gospodarstwo proboszcza. Powódce nie pozostawiono również gruntów, które stanowiłyby gospodarstwo rolne proboszcza w rozumieniu art. 4 ust. 2 ustawy z 1950 r. Z treści protokołu z dnia 18 grudnia 1950 r. w zakresie powierzchni nieruchomości przejętej na rzecz Państwa oraz pozostawionej kościelnej osobie prawnej wynika co prawda, że przejęciu podlegała jedynie nadwyżka powyżej 100 ha, tj. 12,8183 ha gruntu z ogólnego obszaru 112,8183 ha, objętego dawną księgą wieczystą K., wykaz 178 i wykaz 179. W świetle ustaleń, które zostały poczynione w sprawie, nie można jednak przyjąć, że przejęcie dotyczyło tylko nadwyżki ponad 100 ha. W zakresie nieruchomości objętej wykazem 179 ustalono – w prawomocnym wyroku z dnia 13 listopada 2015 r. – że jej przejęcie nastąpiło w trybie dekretu PKWN z dnia 12 grudnia 1944 r. o przejęciu niektórych lasów na własność Skarbu Państwa (Dz. U. Nr 15, poz. 82). Trudno więc uznać, że w trybie ustawy z 1950 r. przejęto nadwyżkę ponad 100 ha, skoro powodowa parafia takiej powierzchni możliwej do przejęcia w tym trybie w ogóle w dacie przejęcia (już) nie miała.

Skargę kasacyjną od wyroku z dnia 23 maja 2018 r. złożył – w części oddalającej apelację – Skarb Państwa – Wojewoda (...). Zarzucił naruszenie art. 61 ust. 1 pkt 2) u.s.p.k.k. w związku z art. 1 ust. 1 i 2 oraz z art. 4 ust. 1-3 u.p.w., art 1 ust. 1 i 2 w związku z art. 4 ust. 1-3, z art. 8 i 9 ust. 1 pkt 1)-5) u.p.w. oraz art. 60 ust. 2 u.s.p.k.k. Wniósł o uchylenie wyroku w zaskarżonej części i zmianę wyroku Sądu Okręgowego w P. z dnia 27 czerwca 2017 r. przez oddalenie powództwa albo ewentualnie o uchylenie wyroku w zaskarżonej części i przekazanie sprawy w tym zakresie Sądowi Apelacyjnemu w (...) do ponownego rozpoznania.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Całokształt zarzutów naruszenia art. 61 ust. 1 pkt 2) u.s.p.k.k. w związku z art. 1 ust. 1 i 2 oraz z art. 4 ust. 1-3 u.p.w., art 1 ust. 1 i 2 w związku z art. 4 ust. 1-3, z art. 8 i 9 ust. 1 pkt 1)-5) u.p.w. zmierza do wykazania, że Sąd Apelacyjny błędnie uznał, iż w razie, gdy nie doszło do wydzielenia należnego gospodarstwa rolnego proboszcza na podstawie ustawy z 1950 r., postępowanie regulacyjne na podstawie ustawy z 1989 r. obejmuje nieruchomości rolne kościelnej

osoby prawnej przejęte na podstawie ustawy z 1950 r., choćby nie ustalono, że dochody z tej nieruchomości przeznaczone były (tylko) na utrzymanie proboszcza. Zdaniem skarżącego przedmiot postępowania regulacyjnego stanowić powinny wyłącznie te nieruchomości rolne kościelnej osoby prawnej, które były przejęte na podstawie ustawy z 1950 r. i które stanowiły faktycznie gospodarstwo rolne proboszcza, tj. stanowiły źródło jego utrzymania.

W przepisach działu IV uchwalonej w dobie transformacji ustrojowej ustawy z 1989 r. ustawodawca zamieścił normy dotyczące regulacji spraw majątkowych Kościoła Katolickiego. Wynika z nich, że ustawodawca uwłaszczył kościelne osoby prawne pewnymi dobrami (art. 60 ust. 1 i 3 u.s.p.k.k.) i określił warunki przywrócenia im własności upaństwowionych nieruchomości lub ich części (art. 61 u.s.p.k.k.). Wskazał, w jakich postępowaniach ma dojść do wydania orzeczeń realizujących objęte ochroną interesy kościelnych osób prawnych. Roszczenia określone w art. 61 u.s.p.k.k. dochodzone są w postępowaniu regulacyjnym, którego istotą jest – jak wyjaśnił Trybunał Konstytucyjny w uchwale z 24 czerwca 1992 r., W 11/91 (OTK 1992, nr 1, poz. 18) i Sąd Najwyższy w wyroku z 27 kwietnia 2012 r., V CSK 207/11 (OSNC-ZD 2012, nr 3, poz. 69) – przywrócenie w naturze określonych składników mienia kościelnych osób prawnych (art. 63 ust. 1 pkt 1) u.s.p.k.k.) albo naprawienie szkody wyrządzonej im w związku z upaństwowieniem nieruchomości przez przyznanie nieruchomości zamiennych lub zapłatę odszkodowania (art. 63 ust. 1 pkt 2) i 3) u.s.p.k.k.). Sposoby te są równorzędne i powinny być stosowane w ustawowej kolejności.

Roszczenie regulacyjne określone w art. 61 ust. 1 u.s.p.k.k. ma na celu zwrot kościelnym osobom prawnym własności upaństwowionych nieruchomości lub ich części. Z zawartej przez ustawodawcę w kolejnych punktach art. 61 ust. 1 u.s.p.k.k. charakterystyki nieruchomości, których to roszczenie dotyczy, wynika, że odnosi się ono do nieruchomości kościelnych osób prawnych przejętych przez Państwo w związku z różnymi zdarzeniami, zarówno mającymi postać działań skierowanych tylko przeciwko kościelnym osobom prawnym w celu upaństwowienia ich majątku (pkt 1-4), jak i takimi, które mogły dotyczyć zarówno osób świeckich, jak i osób kościelnych, i w tym samym stopniu groziły im utratą praw do nieruchomości (pkt 5-7). W stosunku do tej drugiej kategorii osób i sytuacji prowadzących do

upaństwowienia nieruchomości ustawa z 1989 r. ma charakter wyjątkowy, gdyż jest jedynym aktem normatywnym tworzącym podstawy do reprivatyzacji, tj. zwrotu upaństwowionych nieruchomości ich poprzednim właścicielom. Jej postanowienia, jako wyjątkowe, muszą być wykładane ściśle.

Osobno odnotowania wymaga, że regulacja przewidziana w art. 61 ust. 1 u.s.p.k.k. nie dotyczy wyłącznie przypadków, gdy przejęcie nieruchomości na rzecz Państwa nastąpiło z naruszeniem przepisów uchwalonych po wojnie i w związku z dokonaną wówczas zmianą ustrojową, lecz i takich, gdy przeprowadzone zostało na podstawie i w granicach uchwalonego wówczas prawa. Roszczenia regulacyjne nie służą zatem wyłącznie sanowaniu naruszeń prawa mających miejsce w związku z nieprawidłowym stosowaniem aktów normatywnych o charakterze nacjonalizacyjnym, lecz w pewnych przypadkach także sanowaniu samej nacjonalizacji przeprowadzonej w zgodzie z jej założeniami, tyle że zakwestionowanej po zmianie ustrojowej, jednak nie jest aktem przywracającym poprzedni stan własnościowy wszystkim, których nacjonalizacja dotknęła, lecz wyłącznie kościelnym osobom prawnym. Okoliczność ta także determinuje wykładnię art. 61 ust. 1 u.s.p.k.k.

Z art. 61 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k. wynika, że roszczenie regulacyjne powstaje w odniesieniu do nieruchomości przejętych w toku wykonywania ustawy z 1950 r., jeżeli nie wydzielono z nich należnych w myśl tej ustawy gospodarstw rolnych proboszczów.

Artykuł 4 ust. 1 w związku z art. 1 ust. 1 u.p.w. przewidywał przejęcie na rzecz Państwa wszystkich nieruchomości ziemskich należących do Kościoła i wszystkich jego jednostek organizacyjnych bez względu na ich formę prawną oraz cele, na jakie dotychczas obracane były dochody z tych nieruchomości. Nie podlegały przejęciu kościelne nieruchomości ziemskie, stanowiące gospodarstwa rolne proboszczów (art. 1 ust. 2 u.p.w.). Sposób rozumienia tego pojęcia ustawodawca sprecyzował w art. 4 ust. 2 i 3 u.p.w., w myśl których status gospodarstw poręczanych proboszczom miały nieruchomości ziemskie, będące się w posiadaniu proboszczów (choćby były oddane w dzierżawę) w granicach do 50 ha, a na terenie województw: poznańskiego, pomorskiego i śląskiego - do 100

ha. Gdyby gospodarstwo rolne proboszcza było większe, przejęciu na rzecz Państwa podlegała jedynie nadwyżka ponad ten obszar. Prawa do gospodarstw o tych cechach Państwo poręczało pełniącym te funkcje duchownym, jako podstawę ich zaopatrzenia, a dochód z przejętych nieruchomości oraz dotacje państwowe miały zasilić Fundusz Kościelny, przeznaczony zarówno na cele bezpośrednio związane z kultem religijnym, jak i na utrzymanie osób duchownych.

Nieruchomości ziemskie związków wyznaniowych o cechach określonych w ustawie z 1950 r. przechodziły na własność Państwa z mocy prawa, z chwilą wejścia ustawy w życie. O wyłączeniu spod jej działania miejsc kultu religijnego i siedzib klasztorów, kurii biskupich i arcybiskupich konsystorz i zarządów innych związków wyznaniowych miał decydować Minister Administracji Publicznej. Do Ministra Administracji Publicznej należało też rozstrzygnięcie o tym, czy nieruchomość ziemska miała charakter nieruchomości związku wyznaniowego w rozumieniu ustawy oraz o tym, czy stanowiła ona gospodarstwo rolne proboszcza w jej rozumieniu, natomiast o określeniu nadwyżki gospodarstwa rolnego proboszcza, podlegającej przejęciu na rzecz Państwa, orzekał Minister Rolnictwa i Reform Rolnych w porozumieniu z Ministrem Administracji Publicznej, przy czym obaj Ministrowie uprawnienia te mogli przekazać podległym organom.

W art. 5 ust. 1 ustawy z 1950 r. ustawodawca upoważnił Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych do objęcia nieruchomości ziemskich podlegających przejęciu na własność Państwa niezwłocznie we władanie, za wyjątkiem jednak nadwyżek obszaru gospodarstw rolnych proboszczów, gdyż w odniesieniu do nich objęcie we władanie miało nastąpić dopiero po wydaniu orzeczenia właściwych Ministrów lub też upoważnionych przez nich organów o określeniu takiej nadwyżki.

W konsekwencji wprowadzenia przez ustawodawcę obowiązku wydania aktów indywidualnych rozstrzygających o statusie konkretnych nieruchomości, trzeba przyjąć, że na skutek w postaci ich przejęcia na własność Państwo mogło powoływać się nie wcześniej niż z chwilą, gdy takie rozstrzygnięcie stało się ostateczne (zob. uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 9 października 2007 r., III CZP 46/07, OSNC 2008, nr 3, poz. 30, postanowienie Sądu Najwyższego z 18 marca 2015 r., I CSK 155/14, nie publ., wyroki Sądu Najwyższego z 3 czerwca 2011 r., III CSK 285/10, nie publ., z 6 lutego 2004 r.,

II CK 404/02, nie publ. oceniające zbliżone rozwiązania normatywne zastosowane w ustawie przepisy wprowadzające ustawę o samorządzie terytorialnym). Konieczność wydawania przez Ministra Administracji Publicznej, czasami we współdziałaniu z Ministrem Rolnictwa i Reform indywidulanych rozstrzygnięć o prawach do nieruchomości związków wyznaniowych, oznaczała, że do jego kompetencji należało podejmowanie decyzji głównych w rozumieniu art. 70 rozporządzenia Prezydenta RP z 22 marca 1928 r. o postępowaniu administracyjnym (Dz.U. Nr 36, poz. 341). Wydanie takich decyzji było niezbędne w celu zastosowania ustawy o dobrach martwej ręki zgodnie z założeniami ustawodawcy (por. uchwałę Sądu Najwyższego z 20 stycznia 1961 r., III CO 36/60, OSNC 1962, nr 2, poz. 57), ale – jak trafnie stwierdził Sąd Najwyższy w wyroku z 2 grudnia 2015 r., IV CSK 90/15 (nie publ.) – odpowiedź na pytanie o przesłanki i granice roszczeń regulacyjnych przewidzianych w art. 63 ust. 1 pkt 3 w związku z art. 61 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k. w konkretnym przypadku nie wymaga przeprowadzenia postępowania unormowanego w art. 4 ust. 2 i 3 u.p.w. Jak wynika z art. 61 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k., roszczenie regulacyjne dotyczy nieruchomości przejętych w toku wykonywania ustawy z 1950 r., niezależnie od tego, czy wykonanie tej ustawy przebiegało przy zachowaniu standardów działania określonych przez ustawodawcę, czy bez ich zachowania. Przewidzianą w art. 61 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k. przesłanką tego roszczenia jest stwierdzenie, że konkretna nieruchomość ziemską należąca w chwili wejścia w życie ustawy z 1950 r. do związku wyznaniowego, została temu związkowi lub osobie prawnej wchodzącej w skład jego struktury odebrana i przejęta we władanie Skarbu Państwa, którego prawo do przejętej nieruchomości zostało następnie ujawnione w publicznych rejestrach. Ustawodawca uzależnił powstanie roszczenie regulacyjnego, o którym mowa w art. 61 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k., od stwierdzenia, że nieruchomości stanowiące w dniu wejścia w życie ustawy z 1950 r. własność kościelnych osób prawnych zostały przejęte we władanie Skarbu Państwa w warunkach powoływania się przez jego organy na wykonywanie tej ustawy, niezależnie od tego, czy to przejęcie miało oparcie w prawidłowo zastosowanych przepisach ustawy z 1950 r., czy też było konsekwencją ich zastosowania z pominięciem określonego tą ustawą trybu, w którym miało dojść nie tylko do

przejęcia nieruchomości kościelnych osób prawnych w posiadanie organów reprezentujących Państwo, ale i do nabycia własności tych nieruchomości przez Skarb Państwa, a zatem nieprawidłowo (zob. też uchwałę Sądu Najwyższego z 20 stycznia 1961 r., III CO 36/60).

Kolejną przesłanką roszczenia regulacyjnego przewidzianego w art. 61 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k. jest stwierdzenie, że organy zaangażowane w wykonywanie ustawy z 1950 r. nie wydzieliły proboszczom należnych im w myśl tej ustawy gospodarstw rolnych. Wydzielenie to można jednak uznać za dokonane tylko wtedy, gdy nastąpiło z zachowaniem trybu postępowania przewidzianego w art. 4 ust. 2-5 ustawy z 1950 r., a zatem gdy miało podstawę w decyzji właściwego do jej wydania organu. Faktyczne pozostawienie proboszczowi gruntów o pewnym areale przez osoby obejmujące po wejściu w życie ustawy z 1950 r. we władanie Państwa nieruchomości kościelnych, nawet potwierdzone protokołem, nie stanowi wydzielenia proboszczom należnych im w myśl ustawy z 1950 r. gospodarstw rolnych. Ustawodawca wyraźnie przewidział w tym przypadku zastosowanie formy decyzji administracyjnej.

Drogę do dochodzenia roszczenia regulacyjnego, o którym mowa w art. 63 ust. 1 pkt 3 w związku z art. 61 ust. 1 pkt 2) u.s.p.k.k., otwiera stwierdzenie, że określone nieruchomości zostały przejęte przez Państwo z powołaniem się na ustawę z 1950 r., a zarazem, że nie doszło do wydania rozstrzygnięć, o których mowa w art. 4 ust. 4 i 5 u.p.w., określających, czy w ogóle i jaka część nieruchomości ziemskich kościelnych osób prawnych ma być pozostawiona proboszczowi. Przepis art. 61 ust. 1 pkt 2) u.s.p.k.k. nie ustanawia dalej idącej przesłanki roszczenia regulacyjnego polegającej na tym, że konieczne jest ustalenie, na jakie cele były przeznaczone dochody, które te nieruchomości przynosiły, w tym ustalenie, że chodzi o nieruchomość, z której dochody były przeznaczone na utrzymanie proboszcza, gdyż była ona gospodarstwem rolnym proboszcza (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 8 listopada 2018 r., II CSK 270/17, nie publ., i z dnia 7 lutego 2019 r., II CSK 120/17, nie publ.). Jest tak dlatego, że wyłączonym trybem, w którym można było to stwierdzić, był tryb przewidziany w przepisach ustawy z 1950 r., a przesłanką roszczenia regulacyjnego jest właśnie okoliczność, że trybu tego nie zastosowano.

Zarzuty naruszenia art. 61 ust. 1 pkt 2) u.s.p.k.k. w związku z art. 1 ust. 1 i 2 oraz z art. 4 ust. 1-3 u.p.w., art 1 ust. 1 i 2 w związku z art. 4 ust. 1-3, z art. 8 i 9 ust. 1 pkt 1)-5) u.p.w. są w tych okolicznościach bezzasadne.

Bezprzedmiotowy jest natomiast – w istocie nieuzasadniony przez skarżącego – zarzut naruszenia art. 60 ust. 2 u.s.p.k.k. Skarżący ma wprawdzie rację wskazując, że posługuje się on pojęciem „organistówki” jako budynku, podczas gdy postępowanie dotyczy roszczenia odnoszącego się do nieruchomości. Niemniej okoliczność ta jest pozbawiona znaczenia dla rozstrzygnięcia sprawy.

Z tych względów, na podstawie art. 398¹⁴ oraz art. 98 § 1 i 3 w związku z art. 99 i 108 § 1 w związku z art. 391 § 1 i art. 398²¹ k.p.c., Sąd Najwyższy orzekł, jak w sentencji.